

Osmanlı'dan Günümüze Hekimlik Serüveni Hakim, Hekim, Tabip, Doktor Terimlerinin Etimolojisi

From Ottoman To Today Adventure Of Profession Of Doktor Etymology Of Hakim, Hekim, Tabip, Doctor Terms

Vahide Korkmaz

Tıp Tarihi ve Etik ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Tarihsel süreçte, tıp sanatını icra eden kişilere, onları diğer bireylerden farklı kılan gerek kültürel gerek bilimsel gerekse dinsel anlamda üstün özelliklere atıf yapan isimler kullanılmıştır. Kadim Osmanlı Tıbbından bu yana da tababet yapma yetkisi olan insanlara birden fazla isim verildiğini biliyoruz. Bugün tıp fakültesi mezunlarının hepsi için kullanılan hekim, tabip, doktor terimleri kökeninde birbirinden çok farklı manalardadır. Arapça kökenli bir kelime olan hekim "hikmet ilmine sahip, âlim, filozof, tabip" anlamına sahipken, aynı dilden gelen tabip; "mahir, usta, hazık, doktor" demektir. Latince kökenli olan doktor ise; "öğreten" manasına gelen akademik bir unvandır.

Anahtar Kelimeler; Doktor, Hekim, Hakim, Tabip, Osmanlı, Tıp tarihi

Abstract

In the historical process, the names of those who performed the art of medicine were referred to, distinguishing them from other individuals, referring to their cultural, scientific or religious superiority. It is a known fact that people who have the authority to make medicines have given more than two names since Ottoman medicine. The terms physicians, and doctors used today for all of the medical faculty graduates are very different from each other. The doctor(hekim) which is a word from arabic has the meaning of "wisdom knowledge, scholar, philosopher, physician", the same doctor(tabip) from the same etymon refers to "sophisticated, master, prepared, doctor". the doctor which has etymon of Latin refers to an academic title to the meaning of "teacher."

Key words; Doctor, Hekim, Hakim, Tabip, Osmanlı, Tıp tarihi

Giriş

Bu çalışmada Osmanlıdan günümüze hekimlik serüveni ve “hakim, hekim tabip, doktor” terimlerinin etimolojik incelemesi yapılmıştır. Terimlerin etimolojik analizinin yanı sıra semantik analizlerine de kısaca değinilerek, hakim kelimesinin tahfifi olan hekim ve barındırdığı hikmet kelimesi daha detaylı ele alınmıştır. Kaynaklar ışığında, Osmanlı hekimlerinin özelliklerinden bahsedilmiş, tabip ve doktor kelimelerinin de kökenbilim açısından incelemesi yapılarak hangi manaları ihtiva ettikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda ilk olarak etimolojinin tanımı yapılarak, sırasıyla araştırma konumuz olan kelimelerle devam edilecektir.

Etimoloji: Türkçe olarak kökenbilim, bir dildeki gösterenlerin kaynağını, ne zaman ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini hangi evrelerden geçtiklerini araştıran bilim dalıdır. (1)

1.1 Hakim ve Hekim Terimleri

Sözlük anlamı “iyileştirmek amacıyla men etmek, düzeltmek, hükmetmek” olan hakim kelimesi “ hüküm” mastarından sıfat olup “hüküm ve hikmet sahibi” demektir. Sözlük açısından hikmete verilebilecek çeşitli manalara paralel olarak hakim anlamı da zenginleşmektedir. Kelimenin kökünde bulunan temel manadan hareketle hakimi “kendisini gerçek dışı bilgilerden ve nefsanî arzularından alıkoymak, düşünce istikametine ve davranış selametine sahip bulunan kimse” diye tanımlamak mümkündür.(2)

İbnü’l –Arabi’ye göre ise, gerçek anlamda hakim hikmetin bilgisine sahip olmaktan kalmayıp, bu bilgiyi kullanan, uygulayan ve onunla hüküm edendir. Hakim, eşyanın düzen ve işleyişinin hikmete uygun düştüğünü yani her şeyin bulunması gereken çizgiyi takip ettiğini bilir; bunun sonucu olarak da rıza ahlakını ve bu ahlaktan kaynaklanan faziletleri edinir. (2)

Ayrıca hakim kelimesi esmaül hüsnadan bir tanesidir. Mutlak anlamda hakim her şeye yaratılışını veren Allah’tır. (3)

Hakim ve hekim terimlerinin etimolojik incelemesini yaparken hikmet terimine de değinmek gerekmektedir.

Klasik sözlüklerde hikmet kelimesinin ‘yargıda bulunmak ‘ anlamındaki hüküm mastarından isim olduğu belirtilir; ayrıca “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” manalarına gelen ihkam mastarlarıyla anlam ilişkisi kurulur. (2)

Hikmet, etimolojik olarak, “kötülüğün engellenmesi ve iyiliğin elde edilmesi” anlamlarına gelir. Semantik düzlemde pek çok tanım olmakla birlikte en çok üzerinde durulan tanımıyla hikmet, “sözde ve davranışta tam ve eksiksiz isabet”tir.

Prof. Dr. İsmail Yakıt’a göre Türk-İslam düşüncesinde “hikmet” kavramı, bütün varlığı içine alan bir bilgiyle tanımlanır ve bu bilgiyle uğraşanlar “insan gücü nispetinde eşyanın hakikatini yani eşyayı olduğu gibi bilme ilmidir” demişlerdir. Maddî olsun, manevî olsun her varlığın bilgisi yani fizik ve metafizik anlamda “varlığın bilgisi” hikmet olmaktadır. Hikmet ameli ve nazari olarak İslam filozoflarınca ikiye ayrılmıştır ve nazari hikmetin gayesi ise

“hakk” tır. Yani gerçeğin kendisidir. Dolayısıyla nazari hikmetin amacı en doğru olanı, yani gerçeği araştırmak ve bulmaktır. Tıp ilmi de, botanik, zooloji, kimya gibi diğer ilimlerle birlikte, nazari ilmin bölümlerinden olan hikmet-i tabiiyye grubundandır.(4)

Hikmet kökenli olan hekim ve belki de sadece bizim dilimizde ve bize yakın coğrafyalarda yaşayanların dillerinde tababet ile uğraşan kişileri nitelerek için kullanılan bir terimdir. Arapça bir terim olarak “bilge, hikmet sahibi, filozof, tabip” gibi anlamlarının yanında; yüzeysel anlamı itibariyle “karar veren, doğruyu yanlıştan ayırabilen kişi” anlamlarında kullanılır. Anlam olarak birbiriyle yakın ilişkili olan kelimelerin hepsinde de “eğriyi-doğruyu ayırt etme”, “sıradan insanlardan daha derin bir bilgiye sahip olma”, “bilgisi ile iş görebilme” gibi anlamlar saklıdır.(5)

Hekim kelimesinin Osmanlıca karşılığında ise, sözlük doğrudan “hakim” kelimesine yönlendirmektedir. Hakim kelimesine ise “Hikmetle muttasıf olan ve mevcudatın hakikatine vâkıf olan. Hikmet mütehasısı. İlm-i hikmette mütebahhir ve mütehasıs olan. İş ve emirleri hikmetli ve yanlışsız olan. Tabib, doktor.” şeklinde bir anlam atfedildiği görülmektedir.(6)

Dilimize Arapçadan giren her üç terim de ”H-K-M” kökünden gelmiştir ve kök kısaca “engel olmak, men etmek” demektir. “H-K-M” kökü türevlerinde semantik olarak odak bir mana gözükür. Birkaç örnek vermek gerekirse;

HâKim; Zulme engel olan

MaHkeMe; Zulmün engel olunduğu yer

HaKeM; Kuralsızlığa, kural dışı hareketlere engel olan

HaKiM; Cehalete, sapık fikir ve inançlara engel olan

HeKiM; Hastalığa engel olan

Yukarıdaki analizlerden de anlaşılacağı gibi, hekim kelimesi hakim kelimesinin hafifletilmiş bir telaffuzudur ve aynı anlamı taşımaktadır.(4)

Hekimlik meslek olarak geçmişte felsefe ile iç içe idi çünkü makro düzeyde kâinatın düzenini bilen, mikro düzeyde insanın sırrını da bilmeliydi. Filozoflar yani hakimler kâinatın bilgisine sahip olduğundan, insan bedeninin de bilgisine sahiptiler. Bir başka deyişle, devrin filozoflarının bir kısmı aynı zamanda tabip, tabiplerin bir kısmı da filozoftular.(5)

1.2 Tabip ve Doktor Terimleri

Sözlükte tabip, tıp ilmi (veya sanatı) ile uğraşan kişileri tanımlamak için kullanılan Arapça kökenli bir sözcüktür.

Arması yılan olan, sağlık tapınakları ile ünlü eski Mısır şehri “Teb” isminden kaynaklanmış olduğu düşünülür. Tıp, Arapçada hekimlik mesleği ve ilmi; tebba ise Aramicede bilgi, ilim ve bilme, anlama gibi anlamları ihtiva eder.(6)

Arapça ‘da “p” harfi olmadığı için orijinal haliyle yazdığımız “ tabib” ve “tıb” kelimeleri “tabbe” kökünden gelmektedir. Develerin birtakım davranışlarına atıfla kullanılır; dişi devenin idrarını koklayarak rahminin boş olup olmadığını anlayan, gebe olan-olmayan dişiyi ayırt edebilen develere verilen addır. Diktiği ağaçlar tutan kimselere de tabib denmekte, hatta Arapça’da bir deyim olarak “caet ‘alâ ğaresi tabibin mâhirin” tabiri kullanılmakta, “bu ağaç ehil bir ustanın dikmesi sonucu meydana geldi” anlamına gelmektedir (4).İşin ehli olma, bir işte usta olma, mahir, bir işin ilmini bilen kimse anlamlarındadır. Bu bakımdan “tabib”, işini iyi bilen, titiz yapan, bilgili kimse demektir ki, hastasını iyice inceleyip teşhis ve tedavisini gerçekleştiren kimseye de “tabib” denmiştir. “Tabib” sözcüğü bilgin alim usta yani hazık, ayrıca nazik tabiatlı kişi anlamlarını da barındırır.

Doktor kelimesi ise dilimize Latince kökenli dillerden girmiştir. ”Öğretmek, bilmek, göstermek” anlamına gelen Docere kelimesinden isim olmuştur ve sözlükte “ öğreten, gösteren, danışman, akademisyen” anlamındadır. (8)

Latinede öğretmen anlamında kullanılmış ve Fransızcadaki “docteur” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Aslında doktor unvanı, ilk olarak Avrupa’da kullanılmış ve zamanla Amerika’ya, sonra diğer Avrupa sömürgelerine de yayılmıştır. Yani, doktor kelimesi öğretmek ve eğitimle ilgili bir kelimedir aslında. Bu nedenle de önce Avrupa’da daha sonra da dünyanın diğer ülkelerinde akademik eğitim veren kurumlarda bu terim öğreten kişilere verilen bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde akademik kariyer yapan kişilerin isimlerinin başına “Dr.” kısaltması ile bu unvan eklenmiştir. Anlaşılacağı üzere doktor unvanı sadece tıp doktorlarına has bir unvan olmayıp, “öğreten kişi” anlamında kullanılan bir akademik unvandır. Yani “doktor” kelimesi aslında mesleği değil kişinin mesleğinde “öğreten kişi” olduğunu gösteriyor. (6) Bilindiği gibi kelime, bütün bilim alanları için kullanılan ve herhangi bir bilimsel yahut felsefi alanda yüksek bir başarı düzeyine ulaşmış kişilere verilen bir unvandır. Doktor unvânı dünyada ilk defa, on ikinci asırda Salern Mektebinde verilmiştir.(9)

Osmanlıda ise 1843 yılında Sultan Abdülmecid ve diğer devlet büyüklerinin huzurunda yapılan bir sınavla 67 öğrenciye doktorluk unvanı verilmesi, 1847 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Avrupalılarca fakülte olarak kabul edilmesinden önce olmuştur. (10)

2.Osmanlı’dan Günümüze Hekimlik Serüveni

Hekimlerin taşınması gereken nitelikleri, birbirlerine ve hastalarına karşı tutum, davranış ve görevlerini belirlemek için Hippocrates’in yazdığı Hipokrat yemininden günümüze değin çeşitli şekillerde dile getirilerek, hekimlerin nasıl olması gerektiği tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anadolu’nun İbn-i Sina’sı denilen Hacı Paşa 1381 yılında Şifa al-Eskam adlı eserinde hekimlikle ilgili yaklaşımını şu şekilde yansıtmıştır; Hekim sözünü tutan, iyilik yapan, sır tutan, sessizliği seven, güler yüzlü ve temiz görünümlü bir kişidir. Hastasından fazla para istememeli, kendisini çağıran bir hastaya gitmeli, hastalığın süresi ve sonucu hakkında çok keskin bir şey söylememeli, hastanın tanı ve tedavisinde dikkatli olmalıdır.(10)

Osmanlı imparatorluğunun 11. Hekimbaşısı Emir Çelebi Enmuzecü't-tıbb adlı eserinde hekimin alçak gönüllü, güler yüzlü, yumuşak kalpli, merhametli, dürüst olması gerektiğini, buna karşın kibirli, günahkâr, tamahkâr ve açgözlü olmayıp, hasta tedavisindeki amacının sadece kazanç olmaması gerektiğini söylemiştir. Emir Çelebi asıl şifa verenin Tanrı olması sebebiyle, hekimin yaptığı tedavinin sonuçları gözünü köreltmemeli ve gereksiz kuruntuya kapılmasına neden olmamalı anlayışını benimsemiştir.(11)

Sulltan III. Ahmed 'in 1729 yılında ilan edilen bir kanunu; bu dönemde nasıl bir hekimlik anlayışı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Tabip Allah'ın kulları olan bütün insanlara deva aramak ve hizmet etmek için tıp bilgisinin çerçevesi içinde tıp kurallarına uygun olarak ve kazanılmış yatkınlıkla hastalara bakmak ve tedavi için ilaç vermekle görevlidir". Hekimin temelde ulvi bir vazifesi vardı: Allah'ın kulları olan bütün insanlara deva aramak. Ana hedefin bu şekilde ifade edilmesi, hekimin mesleğine kendisi ve halk tarafından yüksek değer atfedilmesi sonucunu doğurmuştur. Zira ana hedef; din, dil, ırk, zengin, fakir ayrımı yapmaksızın tüm insanlara faydalı olmaktır.

Yine Darüşşifalara alınacak hekimlerin bulundurması gereken özellikler vakfiyelerde belirtilmiştir. Edirne Darüşşifası vakfiyesinde, " Her yönden tıbbı hizmet adabını yerine getiren, zeki, iyi yetişmiş ve mahir bir tabip reis seçilsin" ifadesi hekimlerde bilgi beceri ve ahlak yani üç temel unsurun arandığının göstergesidir. Haseki ve Manisa vakfiyelerinde de çeşitli erdemlere vurgu yapılmış," Herkesin ittifakı ile nefesine hâkim, ahlakı soylu... gayet yumuşak huylu ve dürüst, herkesin katında makbul..."tabiplerin tayininden söz edilmiştir.(12) Mesleğinde mahir olmanın yanı sıra erdemli bir hekimlik portresinin fütüvvetnamelerde de tasvir edildiği görülmektedir.

Osmanlı'da serbest çalışan hekimlerin uyması gereken ahlak kurallarının düzenlediği fütüvvetnamelerde, hekimin taşıması gereken ahlaki hususlar şöyle sıralanmıştır: İffet (ahlaklılık, namusluluk), tövbe, cömertlik, şecaat (yürekliklik, yiğitlik), tevazu (alçak gönüllülük), emniyet (güvenilirlik), hikmet (bilgelik), doğruluk, hidayet, adalet ve vefa

Osmanlı tıp ahlakının temelinde hekim için bilgi ve erdemli olmak ilkesi vardır. Hekimin bilgisi, becerisi, davranışı gibi özellikler hastanın iyileşmesinde önemli etkenlerdendir. Osmanlı tıp geleneğinde tecrübe, ustalık ve kabiliyet kadar evrensel ilkelerden birisi olan sadakat kavramı da önemlidir. Sadakat, erdem ve güvenin ölçüsü olarak görülmektedir. (13) Özellikle hekimlerin hikmet sahibi olması ilkesi, diğer tüm ilkeleri de içermesi bakımından önemlidir.

Hikmet sahibi olmak, ruhun belli bir olgunluğa ulaşmasıyla mümkündür ve ayrıca bu ilkenin gereği olarak hekimler, sadece kendi alanlarıyla ilgili değil, diğer bilim dallarıyla da yakinen ilgilenmişlerdir. Bu sebeptendir ki, Osmanlı'da hekim esasen âlim bir kişi olarak tanınmıştır.(14) Osmanlı hekimleri "filozof-tabip" anlayışında, yüksek ahlâk sahibi olarak, hikmet ilmüne göre hastalarına tanı ve tedavi uygulamışlardır.(13)

Sonuç

Toplumsal yaşamın anlam örüntülerinden biri olan dil yaşayan bir unsurdur. Zamansal süreçle değişir, kullanım amaçları doğrultusunda değişir, yenileşme ihtiyacı ile değişir ve kelimeler yeni kimliklerine doğru evrilir. Çalışmamızda; Osmanlı döneminde tıp sanatını icraya yetkili kişilerin adlandırılmasında, İslam ve Arap Kültürünün dilsel yapılanmaları görülürken, modern tıba geçişle, bu yapılanma Batı Kültürüne doğru esnemiştir.

Ancak kelime ve anlam evriminde, başlıca rol üstlenen kültürel etkileşimin yanı sıra, düşünce nesnelere zihinlerdeki ortak paydası da göz ardı edilmemelidir. Çünkü kavramlar aynı zamanda kolektif olarak onlara yüklenen manalarla da gelişir, çeşitlenir ve şekillenir.

Kaynaklar

- 1-Vardar, B. (2007), *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul
- 2-Kutluer, İ. (1998), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. , Cilt: 17 İstanbul
- 3- Topaloğlu, B. (1997), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş. , Cilt: 15, İstanbul
- 4- Yakıt İ. (2010) ,*Tıp Felsefesi ve Etiği Üzerine*, Ötüken Neşriyat A.Ş. ,İstanbul
- 5-Bayat, A.H. (2016),*Tıp Tarihi*, Üçer Matbaacılık Ltd. Şti. , İstanbul
- 6- Balanlı, M. (2011-2012), *Hekim mi tabip mi o halde doktor kim* Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, Sayı:22,Elektronik Dergi, Mart-Nisan-Mayıs
- 7- Akkaş, E.- Erdem, R. (2017) , Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, Cilt :8, Sayı: 17, Elektronik Yayın,
- 8- <https://www.etymonline.com/word/doctor> 22.02.2018, 20;44
- 9- Ata, G. (2017), *Tıp Fakültesi*, Nobel Tıp Kitabevleri Tic. Ltd. Şti. , İstanbul
- 10- Demirhan, E. A, *Arşiv Belgeleri Işığında Türklerde Hekim Görevlerine Ait Gelişmelere Genel Bir Bakış*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Kasım-Aralık 2008
- 11- Acıduman, A.-Arda, B.(2008),*Pedatri Tarihi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*:51, Elektronik Yayın
- 12- Sarı, N. (Ed.), (1995) *Türk Tıp Tarihi Kurumu, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (The New History of Medicine Studies)* , İstanbul
- 13- Başkan, N. (2012), *Atebetü'l-Hakayık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği* Doktora Tezi, Eskişehir
- 14- Songur, H. – Saygın,T. (2014), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı:19, Elektronik Dergi